

ANTIČKI BRONČANI KIP MLADOG ATLETE IZ PODMORJA OTOKA LOŠINJA

Iskra Karniš

Malobrojni su antički brončani kipovi sačuvani do današnjih dana. Bronca je bila skupocjen materijal, čija je prednost ta da ju je moguće rastaliti i ponovno upotrijebiti. Brončani predmeti i umjetnine koji su u određenim ekonomskim, političkim ili vjerskim previranjima izgubili svoje značenje ili su bili dotrajali i oštećeni, često su 'žrtvovani' za izradu novih predmeta, umjetničkih djela, oružja ili novca. Tisuće su brončanih kipova opljačkane iz grčkih gradova i svetišta u perzijskim, rimskim i gotskim osvajačkim pohodima. Razvoj unosne trgovine grčkim umjetninama, koji je pratio rimska osvajanja grčkih polisa, omogućio je stvaranje zbirki antikviteta i opremanje vila i vrtova bogatih rimskih građana.

Samo je splet sretnih okolnosti zaslužan da je do danas 'nad zemljom' sačuvano nekoliko velikih grčkih brončanih kipova, poput zmijolikog stupa iz prorocišta u Delfima koji je u 4. st. prenesen u Konstantinopol ili četiri konja na pročelju Crkve sv. Marka u Veneciji.¹ Pri arheološkim iskopavanjima česti su nalazi krotina i dijelova nekadašnjih brončanih kipova, no pravu rijetkost predstavljaju veliki brončani kipovi poput pobjednika u utrci konjskih zaprega iz 474. g. pr. n. e., tzv. Aurige, koji je prona-

đen 1896. g. u nasipu zemlje u Delfima, kamo je bio namjerno zakopan i tako zaštićen od pljačkaša.² U atenskoj luci Pireju 1959. je godine prilikom građevinskih radova otkriveno cijelo skladište umjetnina, među kojima su se nalazila i četiri velika brončana kipa.³

Osim spomenutih brončanih kipova koji su sačuvani nad zemljom te podzemnih nalaza, nove informacije i saznanja o antičkim umjetninama i njihovom kretanju - trgovini i pljački, te o izgledu antičkih brodova i plovnim putevima, pružaju sve brojniji podmorški nalazi koji su uslijedili od početka 20. stoljeća zahvaljujući intenzivnom ribarenju, razvoju ronilaštva i podmorskim arheološkim istraživanjima.⁴ Pored otoka Antikythera pronađen je 1900. g. brodom s teretom iz Male Azije i brončani kip mladića (v. 196 cm) iz treće četvrtine 4. st. pr. n. e. Uslijedio je nalaz potopljenog broda koji je prevozio luksuzni teret - brončane kipove Agona i Dionizijevu hermu u Tunisu pored Mahdije.⁵ Kod rta Artemision izvađen je kip božanstva koje baca munju ili trozubac (v. 209 cm), datiran oko 460. g. pr. n. e. Na istom je lokalitetu izronjen i helenistički kip konja i dječaka konjanika. U Maratonskom je zaljevu ribarskom mrežom izvučen kip dječaka iz 2. polovice 4. st. pr. n. e.

* Fotografija Vidoslav Barac (fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda)

¹ PETER C. BOL, *Antike Bronzetechnik: Kunst und Handwerk antiker Erzbildner*, München, Beck Verlag, 1985., 181-183.

² PETER C. BOL, (bilj. 1), 181.

³ CAROL C. MATTUSCH, *The Fire of Hephaistos*, Cambridge, Harvard University Art Museum, 1996, 35-36.

⁴ CAROL C. MATTUSCH, (bilj. 3), 31-35.

⁵ GISELA HELLENKEMPER SALIES et al., *Das Wrack: der antike Schiffsfund von Mahdia*, Köln, Rheinlandverlag, 1994.

Posebno su zanimljivi nalazi iz jadranskog podmorja. Kraj mjesta Fano blizu Ancone izronjen je mladi atleta - pobjednik⁶ (v. 151 cm, bez stopala) i potom dvojica ratnika iz Riacea (v. 198 i 197 cm).

Fragmentsi i veći dijelovi brončanih kipova predviđeni za taljenje pronađeni su 1992. g. pored Brindizija, a dr. Stephan Lehmann predstavio je na 16. međunarodnom kongresu o antičkoj bronci 2003. g. u Bukureštu nerestaurirani kip mladog atleta, kojem nedostaju ruke, no prema kretnjama se može pretpostaviti da strigilom čisti svoje tijelo. I konačno, u proljeće 2003. g. u Palazzo Montecitorio u Rimu predstavljen je restaurirani kip helenističkog rasplesanog satira iz dubine Sicilijskog zaljeva.⁷

JOŠ JEDAN PODMORSKI NALAZ ILI LOŠINJSKI APOXYOMENOS

U travnju 1999. g. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske obaviješteno je o nalazu kipa, koji je ležao na dubini od približno 45 m između otočića Vele Orjule i otoka Lošinja. Radi zaštite lokaliteta i nalaza poduzeta je na inicijativu Ministarstva kulture 27. travnja 1999. g. hitna akcija⁸ vađenja kipa, koji je slučajno pronašao belgijski turist, amater ronilac René Wouters, najvjerojatnije dvije godine ranije.⁹ Kip je ležao na leđima i desnom boku na kosom terenu, okrenut u smjeru sjever-jug i bio je zaglavljn između dvije stijene u predjelu glave i stopala. Na taj je način kip zapeo, što je spriječilo njegovo padanje u veću dubinu.

KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI RADOVI

Nakon vađenja kipa nastavljena su sustavna hidroarheološka istraživanja nalazišta i okolice da bi se skupilo što više podataka o mogućem kontekstu nalaza, a na kipu su odmah započeli konzervatorsko-restauratorski radovi. Povjereni su Hrvatskom restauratorskom zavodu sa sjedištem u Zagrebu, a predvode ih restauratori Giuliano Tordi, nekadašnji djelatnik instituta Opificio delle Pietre Dure iz Firence i Antonio Šerbetić, voditelj Radionice za metal Hrvatskog restauratorskog zavoda. Projekt vađenja kipa iz mora, konzerviranje i restauriranje omogućeni su zahvaljujući financijskoj potpori, u najvećem dijelu Ministarstva kulture Republike Hrvatske te donaciji tvrtke Oxford Maritime Ltd. iz Velike Britanije.

Opće stanje očuvanosti kipa je iznimno dobro. Kip je sačuvan gotovo u cijelosti. Dok su antički kipovi najčešće bili postavljeni na kamene baze, na koje su bili pričvršćivani pomoću olovnih ispuna koje su sezale iz stopala kipa u udubljenja u kamenu,¹⁰ kod

⁶ CAROL C. MATTUSCH, *The Victorious Youth*, J. Paul Getty Museum, Los Angeles 1997. ,21-22., bilj. 49.

⁷ Konzervatorsko-restauratorske radove na kipu rasplesanog satira izvodili su stručnjaci zavoda Istituto Centrale per il Restauro. Nalaz, konzervatorsko-restauratorski radovi i prateća istraživanja objavljeni su u katalogu // *Satiro danzante*, (ur.) Roberto Petriaggi, Milano, Leonardo International, 2003.

⁸ U akciji su sudjelovali arheolozi ronioci Uprave za zaštitu arheološke baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske, arheolozi Arheološkog muzeja Zadar i predstavnici Specijalne policije Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske. Akcija je izvođena u suradnji s Groupe de Recherche Archéologique Sous-Marine Post-Médiévale iz Belgije i uz financijsku potporu Ministarstva kulture Republike Hrvatske i donaciju Oxford Maritime Ltd. iz Velike Britanije.

⁹ Wouters se za savjet obratio Robertu Stenuitu, osnivaču i voditelju Groupe de Recherche Archéologique Sous-Marine Post-Médiévale (GRASP), koji je pak uspostavio kontakt s Patrickom Fischerom i zakladom Oxford Maritime Ltd. iz Velike Britanije.

¹⁰ FRANK WILLER, *Beobachtungen zur Sockelung von bronzenen Statuen und Statuetten*, u: *Neue Forschungen zum Schiffsfund von Mahdia*, Sonderdruck aus 'Bonner Jahrbücher' 196, 1996., 337.

lošinjskog je kipa sačuvana vrlo rijetko prisutna brončana plinta.

Kip i plinta bili su velikim dijelom prekriveni debelim slojem morske inkrustacije sastavljene od vapnenačkih ljuštura morskih organizama. Budući da je kip ležao na morskome dnu zaronjen ledima u pijesak, na stražnjem se dijelu tijela nisu naselili morski organizmi, što je uzrokovalo jače napredovanje korozije. Glava i prednji dio tijela pod debelom su inkrustacijom ostali dobro sačuvani, gotovo konzervirani. Zbog uznapredovale mineralizacije olovne slitine, glava se odvojila. Utvrđene su pukotine na spojevima ruku i torza te dvije poprečne pukotine na gornjem dijelu desne noge i velika lakuna na stražnjem dijelu iste noge. Na lijevoj ruci nedostaje mali prst, koji nije pronađen ni tijekom pretraživanja nalazišta. Radi pravovremenog dijagnosticiranja oštećenja koja nisu bila jasno vidljiva pod debelom inkrustacijom izvedeno je snimanje gama zrakama. Da bi se usporilo i zaustavilo napredovanje korozije, statua je podvrgnuta desalinizaciji. Mukotrpno uklanjanje debelog sloja vapnenačke kore izvedeno je isključivo mehaničkim postupcima. Postojeće lakune na desnoj nozi, stražnjoj strani vrata i na mjestima zakrpa koje nedostaju popunjene su reverzibilnom aralditnom smjesom, a statika desne noge, koja je bila značajno ugrožena poprečnim lomovima, sanirana je spajanjem dijelova mjedenim šipkama učvršćenim na unutrašnje kovinske dijelove debljim slojem araldita.

Od početka konzervatorsko-restauratorskih radova na kipu se provode brojna prateća istraživanja i snimanja,¹¹ velikim dijelom u suradnji sa stručnjacima instituta Opificio delle Pietre Dure iz Firence.

Sustavno su provedena kvantitativna i kvalitativna istraživanja slitina i proizvoda korozije (FT-IR, SEM/EDS, SEM/BSE, ICP, XRD, IEC, PIXE i dr). S obzirom na dugi boravak legure u morskoj vodi i reduciranje udjela bakra u slitini, vrlo su zadovoljavajući rezultati dosadašnjih istraživanja, koji svjedoče o bronci vrlo niskog udjela olova, što upućuje

na grčku tehniku lijevanja i potkrepljuje povijes-noumjetničke analize koje kip smještaju u drugu polovicu 4. st. pr. n. e.

O TEHNICI IZRADE KIPA

Kip visine 192 cm, ne računajući plintu, sastavljen je od sedam dijelova (noge, ruke, torzo, genitalije i glava), koji su zasebno lijevani indirektnom metodom, tj. pomoću korištenja vanjskih kalupa, u koje su utiskivane zagrijane voštane ploče ili ulijevan tekući vosak. Nakon oblaganja cijele površine vanjskog kalupa voskom, unutrašnjost je bila ispunjena

¹¹ Konzervatorsko-restauratorska izvješća, fotodokumentacija i izvješća o istraživanjima, analizama i snimanjima (neobj.) nalaze se u dokumentaciji Hrvatskog restauratorskog zavoda u Zagrebu.

glinenom jezgrom, koja je pomoću čavala bila učvršćena za vanjski kalup. Pri ulijevanju vruće bronce kroz kanale, vosak bi iscurio ili ispario kroz brojne oduške, a na mjestu voštanog sloja stvrdnula bi se brončana stijenka. Prilikom korištenja indirektnih metode osobito je zanimljiva unutrašnja površina brončane stijenke jer prenosi podatke o primijenjenoj tehnici, alatima i zahvatima samog majstora. Tako su na lošinjskom kipu u predjelu desne lopaticice vidljivi spojevi voštanih ploča, gdje je majstor utisnuo vosak i zagladio ga prstima te rupe od čavala, kojima je vanjski kalup presvučen voskom bio pričvršćen za glinenu jezgru. Zasebno odlivene ruke i noge zavarene su za torzo ulijevanjem tekuće bronce u ovalna udubljenja na spojevima, a glava je zalemljena na vrat, tj. torzo, po liniji koja počinje ispod brade, kreće do uha i lomi se prema ledima ispod kose. O tehnici izrade kipa svjedoče i mnogobrojne zakrpe kojima su bile ispravljane greške u lijevu neposredno nakon njegove izvedbe.

Evidentiran je pomak jezgre i kalupa desne noge, koji je uzrokovao neravnomjernu debljinu stijenke i veća oštećenja te općenito slabiju statičku nosivost 'noseće' noge kipa u položaju kontraposta. Za pretpostaviti je da je zbog tanje stijenke i brojnih oštećenja prilikom lijevanja desne noge i dugotrajnog stojećeg položaja došlo do naginjanja kipa prema naprijed, što je najvjerojatnije bio razlog da je kip morao biti skinut s baze. Za razliku od unutrašnje površine, koja je grublja i neobrađena, vanjska površina obrađena je na hladno završnim cizeliranjem. Usne i bradavice na prsima izrađene su od crvenkastog bakrenog lima, koji se izvorno, zajedno s očima, jasno isticao na zlaćanoj površini svježeg uglačane bronce. Restauratori nisu pronašli očne umetke nakon što je uklonjen debeli sloj morske inkrustacije.

— ŽIVOT KIPA I ŽIVOT U KIPU

Iako u kipu nisu pronađeni tragovi ljevačke zemlje, lošinjski kip nije bio prazan. Iz unutrašnjosti je, pored veće količine morskih sedimenata, izvađen i zamjetan broj uzoraka organskog porijekla, koji su pale-

obotaničkom analizom interpretirani kao koštice breskve, višnje ili trešnje, masline, ljuska oraha, lovorovo lišće, različite sjemenke i komadići grančica. Analizu je pratila i napomena da su koštice nagrizene zubima sitnog glodavca, što je potvrdio i naknadni nalaz restauratora, koji su u lijevoj podlaktici naišli na gnijezdo glodavca. Jasno je da ovaj sitni glodavac nije mogao živjeti u kipu dok je on bio postavljen na bazi, već kasnije, kad je kip, zbog spomenutih znatnih oštećenja, bio polegnut.

Iznimnost značenja organskog materijala potvrdila je analiza pomoću radioaktivnog izotopa ugljika C14, koja je uzorke datirala u 1. st. pr. n. e. - 2. st. n. e. Kip je, prema tome, bio izrađen znatno prije termina navedenog u analizi i do tada je već bio polegnut, najvjerojatnije zbog ugrožene statike i oštećenja na desnoj nozi. Tada je već postojala velika lakuna na desnoj nozi, jedini otvor kroz koji je glodavac mogao ući u unutrašnjost. S obzirom na nalazište i svjedočanstva o vrlo živoj trgovini umjetnina na razmeđu tisućljeća, možemo pretpostaviti da je kip bio teret nekog rimskog broda, no tragovi brodoloma nisu pronađeni. Stoga bi se moglo pretpostaviti da je ovaj luksuzni teret, koji je vjerojatno trebao krasiti neku raskošnu rimsku villu, njezin vrt ili gimnazij, za jakoga nevremena bačen preko palube, da bi se smanjio teret i spasio brod koji je prevozio vrijednu robu i umjetnine prema sjeveru - Osoru, Istri ili možda Akvileji.

— KIPOVI ATLETA U ANTIČKOJ GRČKOJ I LOŠINJSKI APOXYOMENOS

Prikazi mladića - atleta u antičkoj su Grčkoj bili vrlo česti. Zavjetni kipovi atleta podizani su u velikim svetištima stare Grčke u čast pobjede na sportskim natjecanjima kao znak zahvalnosti božanstvu u čijem se svetištu odvijalo natjecanje. No, brojni su prikazi atleta krasili i vježbališta - gimnazije. Jedan od najpoznatijih motiva takvih prikaza bio je i *Apoxyomenos*, mladić koji nakon natjecanja ili vježbanja strugaljkom skida sloj prašine i ulja s nagog tijela. No, lošinjski je mladić već očistio svoje tijelo i prikazan je u trenutku kada čisti strugaljku

(strigil). O značenju i popularnosti ovog tipa prikaza atleta sa strigilom svjedoči i postojanje, uz naš, još sedam poznatih antičkih kipova atleta koji čiste strigil. Za nastavak povijesnoumjetničkih istraživanja bit će neophodno proučiti i komparirati te kipove, uz poseban naglasak na istraživanju brončane glave u Kimbell Art Museumu (Fort Worth, SAD)¹² i već spomenutog brončanog kipa iz Efeza u Kunsthistorisches Museum u Beču, koji je, kao i lošinjski kip, visok 192 cm.¹³

Konzervatorsko-restauratorski radovi i prateća istraživanja se nastavljaju. Do izložbe, planirane za 2005. godinu, predviđeni su završetak konzervatorskih zahvata na kipu, dovršenje unutrašnje potporne

konstrukcije, izrada seizmički otporne baze kipa, detaljno snimanje unutrašnjosti kipa, istraživanje tehnike izrade kipa, dovršenje arheoloških crteža vanjske površine, obrađivanje trodimenzionalnih digitalnih snimaka i njihova primjena za razne simulacije, kompjutorska tomografija kipa, nastavak istraživanja organskog materijala, izrada završne dokumentacije, organiziranje znanstvenog savjetovanja i izrada publikacije.

¹² *Antiquities*, katalog aukcijske kuće Sotheby's, New York, June 14, 2000.

¹³ MARTHA WEBER, Zur Gattung des Strigilisreinigers, u: *100 Jahre österreichische Forschungen in Ephesos*, (ur.) H. Friesinger - F. Krinzinger, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1999., 593.-596.